

NASTINFO

نمایه کتاب در ایران از دیدگاه ناشران و خوانندگان

زهرا تهوری | مرضیه خانسفید | زینب فری زاده

چکیده

هدف: بررسی وضعیت نمایه کتاب در ایران از سه جنبه وجود نمایه در کتاب‌های منتشرشده، میزان آشنایی خوانندگان، و دیدگاه ناشران درباره نمایه کتاب است.

روش / رویکرد پژوهش: پژوهش از نوع کاربردی و به روش پیمایشی در سه بخش انجام شده است: (۱) بررسی وجود نمایه در ۳۸۲ عنوان کتاب؛ (۲) مصاحبه‌ای کوتاه با ۱۵۰ نفر از اعضای کتابخانه ملی ایران؛ و (۳) نظرسنجی از ۳۶۵ ناشر درباره نمایه کتاب از طریق پرسشنامه و سیاهه واری.

یافته‌ها: فقط ۱۲٪ کتاب‌های منتشرشده نمایه دارند؛ میزان آشنایی خوانندگان با نمایه انتهای کتاب ۴۰٪ است؛ ۵۷٪ ناشران برای کتاب‌های خود نمایه تهیه می‌کنند؛ نیمی از ناشران نمایه‌ساز متخصص دارند؛ و ۵۵٪ آنها دارای شیوه‌نامه برای نمایه‌سازی هستند. از نظر بیشتر ناشران همه کتاب‌ها نیاز به نمایه ندارد. ناشران، دلایل نداشتن نمایه را هزینه، کمبود متخصص، و عدم آشنایی خوانندگان با نمایه اشاره کرده‌اند.

نتیجه‌گیری: نمایه کتاب در ایران وضعیت مطلوبی ندارد. البته مقایسه پژوهش حاضر با پژوهش‌های مشابه خارج از کشور نشان داد که این وضعیت محدود به ایران نیست. پیشنهاد می‌شود برای بهبودی این وضعیت کارگاه‌های آموزشی برای ناشران برگزار شود؛ دستنامه و شیوه‌نامه نمایه‌کتاب تدوین گردد؛ و درج نمایه در کتاب از سوی مسئولان نشر الزامی شود.

کلیدواژه‌ها

نمایه کتاب، ایران، نشر، ناشر، نمایه‌سازی

نمایه کتاب در ایران از دیدگاه ناشران و خوانندگان

زهرا تهوری^۱

مرضیه خان سفید^۲

زینب فری زاده^۳

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۳/۱۷

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۴/۲۵

مقدمه

نمایه کتاب، سیاهه نظام‌یافته‌ای از مفاهیم مهم کتاب با ارجاع به صفحاتی است که محل اطلاعات مورد نظر را نشان می‌دهند و معمولاً در پایان کتاب قرار می‌گیرد (نوروزی، ۱۳۸۰). لا^۱ (۱۹۷۰) هدف نمایه‌سازی را مرتب کردن دوباره اطلاعات کتاب برای استخراج مفاهیم درونی آن می‌داند و نوروزی (۱۳۸۰) هدف آن را صرفه‌جویی در وقت خواننده بیان می‌کند؛ البته این اهداف به شرطی تحقق می‌یابند که نمایه درست تهیه شده باشد. ولیش^۲ (۱۹۹۴) ویژگی‌های نمایه خوب را شناسایی و جایابی اطلاعات کتاب، ایجاد تمایز میان اطلاعات یک موضوع و سایر مطالبی که به‌طور گذرا در همان موضوع آمده است، خارج کردن مطالب گذرا که اطلاعات معناداری به کاربران بالقوه ارائه نمی‌کند، تحلیل مفاهیم و استخراج سرعنوان‌های مناسب، نظام ارجاعی قوی، تنظیم سرعنوان‌های اصلی و فرعی یک مدخل، و مرتب کردن مدخل‌ها به شیوه نظام‌مند و مناسب می‌داند. همچنین به نظر نایت (۱۹۷۹) "نمایه‌سازی یک هنر است" (به نقل از دیوداتو و گانت^۳، ۱۹۹۱).

از سوی دیگر، متون بسیاری در اهمیت وجود نمایه در کتاب به موارد زیر اشاره داشته‌اند: ابزاری برای جایابی اطلاعات موجود در کتاب، ابزار ضروری و لازم برای بازیابی مطالب کتاب، ارائه اطلاعات اخص کتاب نسبت به فهرست مندرجات، دسترسی راحت به اطلاعات داخل کتاب، افزایش امکان دسترسی به محتوای کتاب، دسترسی سریع به بخش‌هایی از محتوای کتاب، راهنمایی فشرده برای اطلاعات درون کتاب، ایجاد نگاه

۱. پژوهشگر اداره کل پژوهش و آموزش، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

ztahavori@yahoo.com

۲. کارشناس مسئول اداره کل پردازش و سازماندهی اطلاعات، سازمان سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران
faribakhansfid@yahoo.com

۳. دانشجوی دکترای علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز (نویسنده مسئول)
zfarizad@gmail.com

4. Law

5. Wellisch

6. Diodato & Gandt

علمی به کتاب، ارزشمند کردن کتاب در نقد و بررسی، معیاری برای گزینش یک کتاب خوب، افزایش سودمندی کتاب، یکی از شاخص‌های رشد و پیشرفت صنعت نشر، صفت بارز یک کتاب، نشانه احترام مؤلف و ناشر به کتاب و خواننده، ایجاد نظم علمی اجزای کتاب، تضمینی برای استفاده مکرر کتاب، و عاملی برای جلب خواننده و خریدار کتاب (مزینانی، ۱۳۷۴؛ پورممتاز، مدرسی، و درخشان، ۱۳۸۳؛ تیموری‌خانی، ۱۳۸۴؛ اشرفی‌ریزی و کاظم‌پور، ۱۳۸۶؛ تجعفری و داورپناه، ۱۳۸۶؛ ویلیامز و باکول، ۱۹۹۹).

در پژوهش‌های انجام‌شده پیشین در داخل کشور به بررسی تطابق نمایه‌های کتاب با استانداردهای بین‌المللی پرداخته شده است (مزینانی، ۱۳۷۴؛ شریفیان، ۱۳۷۶؛ کریمی، ۱۳۷۸؛ تجعفری و داورپناه، ۱۳۸۶؛ دهنوی، ۱۳۸۷؛ نوشین‌فرد و قوجقی، ۱۳۸۹؛ همایی، ۱۳۹۰؛ ابراهیمی میلاجردی و ریاحی‌نیا، ۱۳۹۳؛ میرجود، شاپوری، و واحد، ۲۰۱۳). یافته‌های این پژوهش‌ها که بر کتاب‌های حوزه‌های علوم پزشکی، زبان و ادب فارسی، علوم اجتماعی، تاریخ معاصر ایران، کتابداری و اطلاع‌رسانی، علوم اسلامی و میکروبیولوژی استوار بوده است حاکی از آن بوده که درصد بسیار پایینی از کتاب‌ها دارای نمایه بوده‌اند؛ و در کل، میانگین میزان رعایت ملاک‌های ارزیابی استانداردها در حدود ۵۰ درصد بوده است. پژوهش‌هایی که خارج از ایران انجام شده نیز به دو دسته کلی تقسیم می‌شود: یک) پژوهش‌هایی که مانند مطالعات ایرانی، به میزان تطابق نمایه‌های کتاب با استانداردهای بین‌المللی پرداخته‌اند (نودو و اتوکونفر^۲، ۱۹۸۹؛ دیوداتو و گانت، ۱۹۹۱؛ واندرمیچ^۳، ۲۰۰۲) و دو) پژوهش‌هایی که نمایه‌ها را از دیدگاه‌های گوناگونی از جمله مقایسه نمایه‌سازی توسط مؤلف و نمایه‌ساز حرفه‌ای (دیوداتو و گانت، ۱۹۹۱)، شیوه‌های نمایه‌سازی مورد توجه کاربران گوناگون (دیوداتو، ۱۹۹۴؛ وینبرگ^۴، ۱۹۸۸)، میزان کارایی نظام نمایه‌سازی عبارت‌سازی آشیانه‌ای^۵ (اندرسون و رادفورد^۶، ۱۹۸۸)، بررسی ارجاعات نمایه‌ها (دیوداتو، ۱۹۹۱)، و نمایه‌سازی کتاب‌های کودکان (ماتیوس و باکول، ۱۳۸۰) بررسی کرده‌اند. به‌طور مثال، ماتیوس و باکول (۱۳۸۰) نمایه کتاب‌های کودکان را از دیدگاه ۹۸ نمایه‌ساز، کتابدار، والدین و معلمان، ۱۶ ناشر، و ۱۵۴ کودک بررسی کردند و نشان دادند گرچه همه ناشران اظهار داشتند که کتاب‌های کودکان بهتر است نمایه داشته باشد، برخی، نمایه را ضروری و بسیار گران‌بها توصیف و کمتر از یک سوم بیان کردند که این نوع کتاب‌ها باید همواره دارای نمایه باشند. دلایل ناشران برای نمایه نکردن کتاب‌ها عبارت بود از: مناسب نبودن برای بازار مدرسه، محدود بودن ویراستار، کمبود وقت و جا، و کوتاه بودن متن. ۹۳/۸ درصد پاسخ‌گویان به اثرات منفی حاصل از نبود نمایه در کتاب‌های کودکان معترف بودند. ۷۰/۵ درصد نبود نمایه را عاملی برای فروش نرفتن کتاب کودک دانستند، نیمی از ناشران

1. Williams & Bakevell
2. Mirjood, Shapouri, & Vahed
3. Nwodo & Otokunefor
4. Van Der Meij
5. Weinberg
6. Nested Phrase Indexing System
7. Anderson & Radford

از نمایه‌های حرفه‌ای استفاده نکرده بودند و باقی در آثار حجیم و بزرگ از این نوع نمایه استفاده کرده بودند. گرایش عمومی بر این بود که ناشر باید نمایه را تهیه کند. عده‌ای نویسنده را برای نمایه‌سازی مناسب می‌دانستند و دو تن از ناشران والدین را مناسب این کار می‌دیدند. وینبرگ (۲۰۰۰) در بررسی نمایه‌سازی کتاب‌های قدیمی (نسخ خطی) و جدید فرانسوی نشان داد که نسخ خطی اولیه کتاب‌های مذهبی و لاتینی زبان دارای نمایه بوده‌اند. در صورت وجود نمایه در کتاب‌های جدید، این نمایه توسط مؤلف تهیه شده و تعداد اندکی از کتاب‌ها نمایه موضوعی داشته است.

دیوپین^۱ (۲۰۰۶) با بررسی مسیر نمایه‌سازی در اروپا نشان داد که در این قاره سنتی دیرینه برای نمایه‌سازی وجود داشته که کم‌وبیش تاکنون بدون تغییر ادامه یافته است؛ در حالی که در کشورهای انگلیسی‌زبان افزایش چشمگیری داشته و سطح نمایه‌سازی در این کشورها از لحاظ کمی و کیفی بالاتر از کشورهای اروپایی بوده است. در میان کشورهای اروپایی، فقط کشور هلند و آن هم به لحاظ کمی با ایالات متحده برابری می‌کند. ناشران اروپایی به نمایه‌سازی ماشینی (خودکار) بیشتر اعتماد داشتند تا کشورهای انگلیسی‌زبان. در هیچ یک از این کشورها، برنامه آموزشی خاص نمایه‌سازی دیده نشده است.

بوسخایتر^۲ (۲۰۰۶) با بررسی نمایه کتاب در هلند نشان داد که گرچه بیشتر ناشران از تهیه نمایه به‌عنوان ابزاری فوق‌العاده برای دسترسی خوانندگان به اطلاعات درون کتاب آگاه هستند؛ اما این نمایه‌ها معمولاً به اسامی محدود است و تعداد انگشت‌شماری از کتاب‌ها دارای نمایه موضوعی هستند. نمایه‌ها توسط مؤلف و با همکاری ویراستار تهیه می‌شود و از کیفیت پایینی برخوردار است. ناشران از استاندارد ایزو ۹۹۹، دسترسی آسان به نمایه‌سازان حرفه‌ای، دوره‌های تخصصی در حوزه نمایه‌سازی، یا این حقیقت که نمایه‌سازی یک حرفه با استانداردهای مشخص است هیچ اطلاعی نداشتند.

دای^۳ (۲۰۰۸) با بررسی سیر تاریخی نمایه‌سازی در چین و چالش‌های پیش روی نشان داد که چالش اصلی انجمن نمایه‌سازی چین آگاه نبودن مؤلف، ناشر، و خواننده نسبت به اهمیت نمایه است. وی ضمن بیان پیشرفت‌های اخیر در سطح فردی و سازمانی، آینده امیدوارکننده‌ای را برای نمایه‌سازی کتاب‌های چینی تصور کرده است.

گوتییرث^۴ (۲۰۱۳) نیز با بررسی نمایه کتاب در امریکای لاتین نشان داد که فقط ۱۱ درصد از کتاب‌ها دارای نمایه بوده‌اند که آن هم بیشتر منحصر به نام افراد و یا اسامی جغرافیایی بوده است.

آنچه که از نتایج پژوهش‌های داخل و خارج از کشور استنباط می‌شود این است که تعداد بسیار کمی از کتاب‌ها دارای نمایه هستند و تعداد کمی از آنها توسط افراد حرفه‌ای

1. Diepeveen
2. Bosschier
3. Dai
4. Gutierrez

- تهیه شده‌اند. نظر به اهمیت موضوع و خلأ پژوهشی موجود در این زمینه، پژوهش حاضر بر آن شد تا وضعیت نمایه کتاب را در ایران از سه منظر زیر بررسی کند:
۱. وضعیت کتاب‌های منتشر شده به لحاظ داشتن نمایه؛
  ۲. دیدگاه ناشران ایرانی در مورد اهمیت و ضرورت نمایه کتاب؛ و
  ۳. میزان آشنایی خوانندگان با نمایه کتاب به‌عنوان مصرف‌کنندگان نهایی.

روش‌شناسی

این پژوهش از نوع کاربردی است و به‌روش پیمایشی و با استفاده از سیاهه واری و پرسشنامه در سه بخش انجام شده است. در بخش نخست، از بین ۶۱۴۱۶ عنوان کتاب مربوط به سال ۱۳۹۲، براساس جدول مورگان، ۳۸۲ عنوان نمونه برگزیده و داشتن یا نداشتن نمایه در آنها بررسی شد. در این میان، کتاب‌های کودکان، کتاب‌های غیرفارسی (اعم از چاپی یا افست)، آثار انفرادی در حوزه‌های ادبیات (شعر، داستان، و نمایشنامه)، و آثار هنری بدون متن حذف شد.

در بخش دوم، برای آگاهی از میزان آشنایی خوانندگان با نمایه کتاب، اعضای کتابخانه ملی ایران به‌عنوان جامعه انتخاب شدند. میانگین مراجعان به کتابخانه در یک روز، ۲۵۰ نفر بود که براساس جدول مورگان، تعداد ۱۵۰ نفر به‌عنوان نمونه انتخاب و با آنها مصاحبه کوتاهی انجام شد.

در بخش سوم، برای نظرسنجی از ناشران پرسشنامه‌ای پژوهشگر ساخته تهیه و به‌صورت الکترونیکی برای ناشران، که براساس بانک اطلاعات ناشران کتابخانه ملی تعداد ۶۴۸۴ ناشر حقوقی است و مطابق با جدول نمونه‌گیری مورگان باید ۳۵۴ ناشر انتخاب می‌شد، ارسال گردید. برای اطمینان از نرخ پاسخگویی، تعداد بیشتری از ناشران در نظر گرفته شد. پرسش‌های این بخش با استفاده از متون مرتبط استخراج شد و در قالب ۲۲ گویه با پنج مقیاس طیف لیکرت از بسیار زیاد (با ارزش عددی ۵) تا بسیار کم (با ارزش عددی ۱) مورد پرسش قرار گرفت. برای تأیید روایی، پرسشنامه در اختیار برخی پژوهشگران و صاحب‌نظران حوزه نمایه‌سازی قرار گرفت. پس از تأیید روایی، پرسشنامه میان ۲۰ ناشر از جامعه آماری توزیع شد و با محاسبه پاسخ‌ها در نرم‌افزار SPSS، میزان آلفای کرونباخ آنها ۰/۹۸ به‌دست آمد که میزان بالای پایایی پرسشنامه را نشان می‌داد.

یافته‌ها

همان‌طور که اشاره شد این پژوهش در سه بخش انجام شده است:

الف. وضعیت نمایه پایانی کتاب‌ها

جدول ۱. بودن یا نبودن نمایه در کتاب‌ها

جمع کل	وضعیت نمایه		محل نشر
	ندارد	دارد	
۲۶۹ (/۰.۷۰)	۲۳۰ (/۰.۶۸)	۳۹ (/۰.۸۵)	تهران
۱۱۳ (/۰.۳۰)	۱۰۶ (/۰.۳۲)	۷ (/۰.۱۵)	شهرستان
۳۸۲ (/۰.۱۰۰)	۳۳۶ (/۰.۸۸)	۴۶ (/۰.۱۲)	جمع کل

بر پایه یافته‌های جدول ۱، از میان ۳۸۲ نمونه کتاب مورد بررسی، ۱۲ درصد کتاب‌ها دارای نمایه هستند و ۸۸ درصد بقیه نمایه ندارند. همچنین، بیشتر کتاب‌های دارای نمایه در تهران منتشر شده (۸۵ درصد) و فقط ۱۵ درصد ناشران شهرستانی برای کتاب‌های خود نمایه ساخته‌اند.

ب. آشنایی خوانندگان با نمایه کتاب

جدول ۲. میزان آشنایی خوانندگان با نمایه

جمع کل	آشنایی با نمایه		مدرک تحصیلی
	خیر	بله	
۱۳۰ (/۰.۱۰۰)	۸۵ (/۰.۶۴)	۴۵ (/۰.۳۴)	کارشناسی ارشد
۲۰ (/۰.۱۰۰)	۵ (/۰.۲۴)	۱۵ (/۰.۷۶)	دکتری
۱۵۰ (/۰.۱۰۰)	۹۰ (/۰.۶۰)	۶۰ (/۰.۴۰)	جمع کل

همان‌طور که در جدول ۲ ملاحظه می‌شود، از مجموع ۱۵۰ مراجعه‌کننده نمونه آماری که به‌طور تصادفی انتخاب شدند، ۱۳۰ نفر مدرک کارشناسی ارشد و ۲۰ نفر مدرک دکتری داشتند. میزان آشنایی با نمایه در مراجعان با مدرک کارشناسی ارشد ۳۶ درصد و با مدرک دکتری ۷۶ درصد بوده است.

ج. دیدگاه ناشران

یافته‌های مربوط به عملکرد ناشران درباره نمایه کتاب و نیز نظرات آنها درباره دلایل اهمیت نمایه کتاب در جدول‌های ۳ تا ۵ آمده است. لازم به ذکر است در مجموع، ۳۶۵ ناشر (۹۶ درصد) به پرسشنامه‌ها به طور کامل پاسخ دادند.

جدول ۳. وضعیت ناشران از لحاظ محل نشر و نوع ناشر

جمع کل		بی پاسخ		وضعیت انتشارات			
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۰۰	۳۶۵	۰/۴	۱	۵۶/۴	۲۰۶	تهران	محل نشر
				۴۳/۲	۱۵۸	شهرستان	
۱۰۰	۳۶۵	۱/۵	۳	۸	۳۱	دولتی	نوع ناشر
				۹۰/۵	۳۳۱	خصوصی	

براساس داده‌های جدول ۳، پراکندگی ناشران از لحاظ محل نشر نشان می‌دهد که ۲۰۶ ناشر (۵۶/۴ درصد) در تهران و ۱۵۸ ناشر (۴۳/۲ درصد) در شهرستان هستند. از میان ۳۶۵ ناشر، ۳۱ ناشر (۸ درصد) دولتی و ۳۳۱ (۹۰/۵ درصد) ناشر خصوصی هستند. لازم به یادآوری است که تمامی این ناشران حقوقی هستند.

جدول ۴. سیاست ناشران در مورد تهیه نمایه کتاب

جمع	بی پاسخ	خیر	بله	پرسش
۳۶۵ (/۱۰۰)	۰	۱۵۷ (/۴۳)	۲۰۸ (/۵۷)	آیا انتشارات شما برای کتاب‌های خود نمایه تهیه می‌کند؟
۲۰۸ (/۱۰۰)	۲ (/۱)	۱۰۱ (/۴۹)	۱۰۵ (/۵۰)	آیا کارشناس و متخصص برای نمایه‌سازی کتاب دارید؟
۲۰۸ (/۱۰۰)	۱ (/۱)	۹۳ (/۴۴)	۱۱۴ (/۵۵)	آیا از شیوه‌نامه یا راهنمای خاصی برای انجام نمایه‌سازی کتاب استفاده می‌کنید؟

همان‌طور که از جدول ۴ برمی‌آید، بیش از نیمی از ناشران (۲۰۸ ناشر) برای کتاب‌های خود نمایه تهیه می‌کنند؛ نیمی از این نمایه‌ها توسط متخصصان نمایه‌سازی ایجاد می‌شود و از میان ناشرانی که برای کتاب‌های خود نمایه تهیه می‌کنند، ۵۵ درصد از شیوه‌نامه نمایه‌سازی استفاده می‌کنند.

در بخش دوم پرسشنامه از ناشران خواسته شده بود تا میزان دلایل اهمیت نمایه کتاب را که از نتایج پژوهش های قبلی استخراج شده است، نشان دهند.

جدول ۵. دلایل اهمیت نمایه کتاب از دید ناشران

انحراف معیار	میانگین	بدون پاسخ	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد	دلایل اهمیت نمایه کتاب
۱/۴۵	۴/۰۲	۲۸ (/۸)	۳ (/۱)	۵ (/۱)	۳۴ (/۹)	۱۰۸ (/۳۰)	۱۸۷ (/۵۱)	ابزار جایابی اطلاعات درون کتاب
۱/۵۰	۳/۷۶	۳۱ (/۹)	۵ (/۱)	۱۲ (/۳)	۵۶ (/۱۵)	۱۱۵ (/۳۲)	۱۴۶ (/۴۰)	ابزار ضروری بازیابی مطالب کتاب
۱/۴۴	۳/۷۴	۲۸ (/۹)	۵ (/۱)	۱۲ (/۳)	۶۲ (/۱۶)	۱۲۷ (/۳۵)	۱۳۱ (/۳۶)	ارائه اطلاعات اخص تر از فهرست ندرجات
۱/۵۱	۳/۷۵	۳۴ (/۹)	۴ (/۱)	۷ (/۲)	۵۶ (/۱۴)	۱۲۵ (/۳۵)	۱۳۹ (/۳۹)	افزایش امکان دسترسی به محتوای کتاب
۱/۵۳	۳/۲۲	۳۲ (/۱۸)	۲۱ (/۶)	۴۲ (/۱۱)	۷۸ (/۲۲)	۱۱۱ (/۳۰)	۸۱ (/۲۲)	دسترسی سریع به محتوای کتاب
۱/۵۴	۳/۵۳	۳۴ (/۹)	۶ (/۲)	۳۱ (/۸)	۶۲ (/۱۶)	۱۱۵ (/۳۲)	۱۱۷ (/۳۳)	راهنمای فشرده اطلاعات کتاب
۱/۷۴	۳/۵۳	۵۲ (/۱۴)	۶ (/۲)	۱۶ (/۴)	۴۲ (/۱۱)	۱۰۷ (/۳۰)	۱۴۲ (/۳۹)	نگاه علمی به کتاب
۱/۶۴	۳/۰۴	۴۱ (/۱۱)	۳۴ (/۹)	۳۲ (/۸)	۹۳ (/۲۶)	۷۹ (/۲۲)	۸۶ (/۲۴)	نشانه ارزشمندی کتاب
۱/۵۲	۲/۷۵	۴۴ (/۱۱)	۳۱ (/۸)	۵۹ (/۱۶)	۱۰۱ (/۲۹)	۸۵ (/۲۴)	۴۵ (/۱۲)	لزوم نمایه برای برخی کتاب های کودک و نوجوان
۱/۵۵	۲/۷۰	۵۰ (/۱۲)	۲۹ (/۸)	۶۰ (/۱۶)	۱۰۰ (/۲۸)	۸۲ (/۲۴)	۴۴ (/۱۲)	بررسی نمایه توسط ناقدان کتاب
۱/۵۹	۳/۶۳	۴۲ (/۱۱)	۲ (/۱)	۱۴ (/۴)	۵۰ (/۱۳)	۱۲۷ (/۳۵)	۱۳۰ (/۳۶)	افزایش سودمندی کتاب
۱/۶۷	۳/۲۳	۴۲ (/۱۱)	۲۷ (/۷)	۲۷ (/۷)	۶۴ (/۱۷)	۱۰۸ (/۳۰)	۹۷ (/۲۸)	شاخص رشد صنعت چاپ و نشر

ادامه جدول ۵. دلایل اهمیت نمایه کتاب از دید ناشران

دلایل اهمیت نمایه کتاب	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم	بدون پاسخ	میانگین	انحراف معیار
صفت بارز یک کتاب خوب	۱۰۱ (٪۲۹)	۱۱۴ (٪۳۲)	۶۹ (٪۱۸)	۲۷ (٪۷)	۱۴ (٪۴)	۴۰ (٪۱۰)	۳/۳۵	۱/۶۰
نمایه دقیقی یعنی افزایش ارزش هر کتاب	۱۲۲ (٪۳۴)	۱۲۳ (٪۳۴)	۵۰ (٪۱۳)	۱۸ (٪۵)	۸ (٪۲)	۴۴ (٪۱۲)	۳/۵۱	۱/۶۴
نشانه احترام به کتاب	۹۵ (٪۲۷)	۹۹ (٪۲۸)	۷۰ (٪۱۸)	۲۶ (٪۷)	۲۲ (٪۶)	۵۳ (٪۱۴)	۳/۱۳	۱/۷۳
نشانه احترام به خواننده	۱۱۷ (٪۳۳)	۱۰۶ (٪۳۰)	۵۸ (٪۱۵)	۲۷ (٪۷)	۱۵ (٪۴)	۴۲ (٪۱۱)	۳/۳۹	۱/۶۶
دسترسی به اجزای کتاب یا نظم علمی	۱۲۵ (٪۳۵)	۱۳۴ (٪۳۷)	۴۸ (٪۱۳)	۱۰ (٪۳)	۶ (٪۲)	۴۲ (٪۱۰)	۳/۶۱	۱/۶۰
تضمین استفاده مکرر خواننده از کتاب	۶۱ (٪۱۷)	۹۷ (٪۲۷)	۹۱ (٪۲۵)	۴۸ (٪۱۳)	۲۷ (٪۷)	۴۱ (٪۱۱)	۲/۹۵	۱/۵۶
عاملی برای جلب خواننده	۵۳ (٪۱۴)	۸۴ (٪۲۴)	۱۰۳ (٪۲۹)	۵۰ (٪۱۳)	۳۳ (٪۹)	۴۲ (٪۱۱)	۲/۸۲	۱/۵۴
عدم خرید کتاب بدون نمایه در کتابخانه‌ها	۱۵ (٪۴)	۲۰ (٪۵)	۸۴ (٪۲۳)	۱۰۲ (٪۲۹)	۹۷ (٪۲۷)	۴۷ (٪۱۲)	۱/۹۲	۱/۲۷
تصمیم‌گیری در خرید کتاب براساس محتوای نمایه	۲۵ (٪۷)	۳۲ (٪۹)	۹۲ (٪۲۵)	۷۹ (٪۲۲)	۹۱ (٪۲۵)	۴۶ (٪۱۲)	۲/۱۱	۱/۴۱
معیاری برای گزینش کتاب	۵۶ (٪۱۵)	۷۹ (٪۲۲)	۹۶ (٪۲۶)	۶۰ (٪۱۶)	۳۲ (٪۹)	۴۲ (٪۱۲)	۲/۸۰	۱/۵۵

همان‌طور که یافته‌های جدول ۵ نشان می‌دهد در مورد بیشتر ملاک‌ها، میانگین دیدگاه ناشران بیش از حد متوسط (یعنی میانگین معیار ۳) بود؛ یعنی از نظر ناشران، نمایه به دلایل زیر اهمیت نسبتاً زیادی دارد: ابزاری برای جابجایی اطلاعات درون کتاب، ابزار ضروری و لازم برای بازیابی مطالب کتاب، ارائه اطلاعات اخص‌تر از فهرست مندرجات، افزایش امکان دسترسی به محتوای کتاب، نبود نمایه یعنی عدم تسریع به

بخش‌هایی از محتوای کتاب، راهنمایی فشرده برای اطلاعات درون کتاب، ایجاد نگاه علمی به کتاب، اینکه هیچ کتاب باارزشی نیست که از نمایه بی‌نیاز باشد حتی رمان‌ها، افزایش سودمندی کتاب با نمایه خوب، از شاخص‌های رشد و پیشرفت صنعت نشر، صفت بارز یک کتاب، افزایش ارزش یک کتاب، نشانه احترام مؤلف و ناشر به کتاب و خواننده.

در زمینه سایر ملاک‌ها میانگین کمتر از ۳ است، یعنی ناشران معتقدند که نمایه در این ملاک‌ها از اهمیت کمتری برخوردار است. از جمله موارد دیگر که از نظر ناشران حائز اهمیت بوده است می‌توان به موارد زیر اشاره داشت:

- اینکه همه کتاب‌ها نیاز به نمایه ندارد، یکی از مواردی بود که بیشتر ناشران بر آن اتفاق نظر داشتند. به عقیده بسیاری از آنان، کتاب‌های علمی، تاریخی، دانشگاهی، تخصصی، حجیم، و مرجع نیاز به نمایه دارند؛ و در مقابل، کتاب‌های عمومی، کم‌حجم، کتاب‌های کودکان، کتاب‌های داستان، نمایشنامه‌ها، کتاب‌های الکترونیکی (به سبب اینکه امکان جستجوی تمام‌متن را دارند) و جز آن نیازی به نمایه ندارد.
- برخی ناشران بر این باور بودند که نویسنده، مسئول تهیه و تدوین نمایه است، در حالی که اغلب آنان رغبتی به این کار نشان نمی‌دهند. از نظر ناشران، فقط نمایه‌سازی کتاب‌های ترجمه‌شده است که نیاز به نمایه‌ساز حرفه‌ای دارند.
- از نظر ناشران، یکی از دلایل عدم تهیه نمایه در کتاب‌ها، هزینه‌های مرتبط با آن ذکر شده است از قبیل افزایش هزینه‌های انتشار و هزینه‌ای که باید به متخصص نمایه‌سازی پرداخت شود.
- تعدادی از ناشران شهرستانی نیز فقدان متخصص نمایه‌ساز در شهر خود را مانعی برای کتاب‌های خود دانسته‌اند. عده‌ای دیگر به نداشتن متخصص نمایه‌سازی در حوزه موضوعی کار خود اشاره داشته‌اند. این دسته از ناشران بیشتر نسبت به راهنمایی و معرفی نمایه‌ساز موضوعی تمایل نشان دادند.
- ناشناخته بودن نمایه در میان خوانندگان را عاملی دانسته‌اند که ناشران را از نمایه‌سازی کتاب بی‌نیاز می‌کند.
- همچنین از دلایل بی‌توجهی در ارزش‌گذاری کتاب‌هایی که دارای نمایه هستند، مراجع فرهنگی و دولتی ذکر شده است.
- عده‌ای از نمایه‌سازی به‌عنوان یک ضرورت یاد کردند و اظهار داشتند که ناشران باید به این کار وادار شوند و وزارت ارشاد باید برای آن دسته از کتاب‌ها که نیاز به نمایه دارد، در صورت نداشتن نمایه، اجازه چاپ ندهد.

- فواید نمایه‌سازی از نظر ناشران، افزایش اعتبار کتاب‌ها، راحتی کار مخاطبان، سرعت دسترسی به اطلاعات، افزایش اعتبار کتاب، و جز آن است.
- یکی از ناشران از تألیف کتابی جامع توسط نهادهای متولی و دست‌اندرکار کتاب، به‌ویژه کتابخانه ملی استقبال کرد و خواستار راهنمایی و ارائه الگویی از سوی این نهاد شد.
- ناشری به لزوم شرکت ویراستاران در دوره‌های نمایه‌سازی ابراز علاقه کرده است.
- به اعتقاد یکی دیگر از ناشران، نمایه‌سازی کتاب به سبب ویرایش و تغییر دائمی نوشته‌های کتاب، مناسب نیست.
- یکی از ناشران، نمایه را منوط به درخواست مؤلف می‌داند. همچنین ناشر اضافه می‌کند که در رابطه با نمایه‌سازی کتاب‌ها با اساتید گروه کتابداری در ارتباط است و مشورت می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که فقط ۱۲ درصد کتاب‌ها در ایران دارای نمایه هستند. این آمار نتایج پژوهش‌های پیشین را که در حوزه کتاب‌های علوم پزشکی، زبان و ادب فارسی، علوم اجتماعی، کتاب‌های فارسی تاریخ معاصر ایران، کتابداری و اطلاع‌رسانی، علوم اسلامی، و میکروبیولوژی انجام شده بود، تأیید می‌کند. از طرفی، پژوهش گوتیرث^۱ (۲۰۱۳) نیز نشان داد که فقط ۱۱ درصد کتاب‌های آمریکای لاتین نمایه دارد. به‌علاوه، آن‌گونه که پژوهش‌های گوتیرث (۲۰۱۳) و دای^۲ (۲۰۰۸) نشان داد، نمایه‌سازی نشریات امری رایج شده، اما نمایه کتاب هنوز رواج نیافته است.

برخی ناشران، نمایه‌سازی را از وظایف مؤلف می‌دانند. این مسئله در پژوهش دیپوین^۳ (۲۰۰۶) و در مورد فرانسوی‌ها هم تأیید شده است و این ناآگاهی ناشران از نمایه‌سازی حرفه‌ای را نشان می‌دهد، چرا که احتمال بسیار کمی وجود دارد که مؤلف کتاب تخصص نمایه‌سازی داشته باشد. در حالی که ویلیامز و باکول^۴ (۱۹۹۹) که نمایه را در کتاب‌های اطلاعاتی کودکان بررسی می‌کردند، معتقد بودند بهتر است که این نمایه توسط متخصص نمایه‌ساز ساخته شود.

از دیگر نتایج پژوهش حاضر، آگاهی ۴۰ درصدی خوانندگان از نمایه بود و این میزان با توجه به اینکه خوانندگان از بین اقشار با تحصیلات عالی انتخاب شده بودند، آمار پایینی است. در پژوهشی هم که دای^۵ (۲۰۰۸) انجام داده است، چالش اصلی انجمن نمایه‌سازی چین، ناآگاهی عمومی مؤلف، ناشر، و خواننده نسبت به نمایه معرفی شده است. بوسخایتیر^۶ (۲۰۰۶) هم یکی از علل پایین بودن کیفیت نمایه‌ها را عدم آگاهی بیشتر مؤلفان، ویراستاران،

1. Gutierrez
2. Dai
3. Diepeveen
4. Williams & Bakevell
5. Dai
6. Bosschieter

و ناشران از نمایه‌سازی می‌داند. در توضیحاتی که ناشران در انتهای پرسشنامه این پژوهش اضافه کرده بودند نیز اعلام شده بود که نمایه در بین خوانندگان هنوز شناخته شده نیست و این عاملی است که ناشران را از نمایه‌سازی کتاب بی‌نیاز می‌کند.

ناشران علل نبود نمایه در کتاب‌ها را هزینه، نبود متخصص نمایه‌سازی به‌ویژه در شهرستان‌ها، و ناشناخته بودن نمایه برای خوانندگان دانسته‌اند. در این زمینه، پژوهش ماتیوس و باکول (۱۳۸۰) علاوه بر این دلایل، به کمبود وقت و جا اشاره می‌کند.

نتایج بررسی دلایل اهمیت نمایه از دیدگاه ناشران (جدول ۵) تا حدی با نتایج مطالعات قبلی همخوانی داشت. برای نمونه، به نظر ناشران تأثیر نمایه در افزایش دسترسی به اطلاعات درون کتاب، با میانگین ۳/۷۵، زیاد است. بوسخایتر (۲۰۰۶) نیز نتیجه گرفته بود، بیشتر ناشران نمایه را یک وسیله فوق‌العاده برای دسترسی خوانندگان به اطلاعات درون کتاب می‌دانند.

در زمینه کتاب‌های کودکان، میانگین اهمیت نمایه از نظر ناشران ایرانی ۲/۷۵ شد، یعنی اهمیت نمایه کمتر از حد متوسط (یعنی عدد ۳) است، این در حالی است که نتایج پژوهش ماتیوس و باکول (۱۳۸۰) در زمینه کتاب‌های اطلاعاتی کودکان نشان داد که ناشران معتقد هستند کتاب‌های کودکان بهتر است نمایه داشته باشند. برخی نمایه را برای این کتاب‌ها بسیار ضروری و گران‌بها توصیف کرده و کمتر از یک سوم بیان کردند که کتاب‌های این گروه سنی باید دارای نمایه باشند. به‌علاوه، نتایج پژوهش ویلیامز و باکول^۱ (۱۹۹۹) هم تأیید می‌کند که کتاب‌های کودکان همگی نیاز به نمایه دارد. نکته جالب در مطالعه ماتیوس و باکول (۱۳۸۰)، حضور کودکان در جامعه آماری این پژوهش و مصاحبه با این قشر است. این امر نشان‌دهنده تفاوت نگاه قشرهای مختلف در جامعه ایران و انگلستان است؛ در حالی که فقط ۴۰ درصد جامعه با تحصیلات تکمیلی در ایران با نمایه آشنایی دارند، در انگلستان کودکان در مورد کم و کیف نمایه کتاب‌هایشان مورد پرسش قرار می‌گیرند.

نتایج پژوهش حاضر نشان داد، میانگین پاسخ‌های ناشران ایرانی درباره عدم خرید کتاب بدون نمایه توسط کتابخانه‌ها و کتابفروشی‌ها حدود ۲ است (کمتر از میانگین معیار) و این یعنی بیشتر آنها معتقدند که تأثیر نبود نمایه در نخریدن کتاب کم است، در حالی که ۷۰/۵ درصد پاسخ‌دهندگان در پژوهش ماتیوس و باکول (۱۳۸۰) معتقدند که نبود نمایه عاملی برای فروش نرفتن کتاب‌های کودکان است.

برخی از ناشران ایرانی اظهار علاقه‌مندی کردند که نمایه‌ساز تخصصی به آنها معرفی شود و عده‌ای دیگر خود را نیازمند راهنمایی در زمینه نمایه‌سازی تخصصی دانستند. بوسخایتر (۲۰۰۶) نیز در پژوهش خود نشان داد که ناشران از استاندارد ایزو ۹۹۹، دسترسی 1. Williams & Bakevell آسان به نمایه‌سازان حرفه‌ای، دوره‌های تخصصی موجود در حوزه نمایه‌سازی، یا این

حقیقت که نمایه‌سازی یک حرفه با استانداردهای مشخص است، هیچ اطلاعی ندارند. برخی از ناشران مورد پژوهش بوسختیتر پس از آگاهی از وجود این حرفه، علاقه‌مند به استخدام نمایه‌ساز متخصص شده بودند.

- در پایان پیشنهادهایی برای بهبود وضعیت نمایه‌سازی کتاب در ایران ارائه می‌شود:
- برگزاری کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی نمایه‌سازی کتاب برای ناشران و آگاه کردن آنها از اهمیت نمایه؛
- انتشار دستنامه و شیوه‌نامه نمایه‌سازی کتاب از سوی نهادهایی همچون کتابخانه ملی ایران؛
- ارائه توضیحات لازم در مورد نمایه کتاب در بخش سؤالات متداول فیفا در وبسایت کتابخانه ملی ایران؛
- الزامی کردن درج نمایه کتاب (البته برای کتاب‌های خاص) از سوی کتابخانه ملی ایران هنگام ورود اطلاعات رکورد فیپای الکترونیکی؛
- الزامی کردن درج نمایه کتاب (کتاب‌های خاص) از سوی وزارت ارشاد اسلامی و مشروط کردن مجوز انتشار و توزیع کتاب به داشتن نمایه؛ و
- آگاه کردن خوانندگان با نمایه و فواید آن و اشاره به تفاوت‌های آن با فهرست مندرجات در قالب دوره‌های سواد اطلاعاتی و آموزش استفاده از کتابخانه.

مآخذ

- ابراهیمی میلاجردی، زینب؛ ریاحی نیا، نصرت (۱۳۹۳). مطالعه میزان تطابق نمایه‌های انتهای کتابهای فارسی حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی با استانداردهای ایزو ۹۹۹ و بی.اس. ۳۷۰۰. *تعامل انسان و اطلاعات*، ۱ (۱)، ۱۰-۲۶.
- اشرفی‌ریزی، حسن؛ و کاظم‌پور، کاظم (۱۳۸۶). ارزیابی نمایه و نمایه‌سازی: معیارها و استانداردها. *فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات*، ۳۳ (۱ و ۲)، ۱۵۳-۱۷۰.
- پورممتاز، علیرضا؛ مدرس‌تهرانی، شهره؛ و درخشان، حسین (۱۳۸۳). *آماده‌سازی کتاب: بخش دوم هنر نمایه‌سازی به انضمام استانداردهای ایزو*. زیر نظر محمد رنجبری. تهران: خانه کتاب ایران.
- تجعفری، معصومه؛ داورپناه، محمدرضا (۱۳۸۶). ارزیابی نمایه‌های پایان کتابهای فارسی حوزه علوم اجتماعی از نظر رعایت ملاکهای استاندارد ایزو ۹۹۹. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۱۰ (۳۷)، ۵۲-۶۵.
- تیموری‌خانی، افسانه (۱۳۸۴). لزوم استانداردسازی نمایه‌ها با نگاهی به نمایه‌های انتهای کتاب براساس استاندارد ایزو ۹۹۹-۱۹۹۶. *فصلنامه کتاب*، ۱۶ (۴)، ۱۰۵-۱۱۰.
- دهنوی، فاطمه (۱۳۸۷). بررسی وضعیت نمایه‌های انتهای کتب فارسی کتابداری و اطلاع‌رسانی از سال ۱۳۴۸

- تا سال ۱۳۸۵ و مقایسه آن با استانداردهای بین‌المللی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران.
- شریفیان، داوود (۱۳۷۶). بررسی وضعیت نمایه‌های انتهایی کتاب کتابهای زبان و ادب فارسی انتشار یافته بین سال‌های ۱۳۷۰ تا پایان سال ۱۳۷۴. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، تهران.
- کریمی، سکینه (۱۳۷۸). مطالعه میزان رعایت استانداردهای بین‌المللی ایزو در نمایه‌های پایانی کتابهای فارسی تاریخ معاصر ایران منتشر شده در سال‌های ۱۳۷۳-۱۳۷۷. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، تهران.
- ماتیوس، پاولال؛ باکول، کی‌جی‌بی (۱۳۸۰). نمایه‌های کتاب‌های اطلاعاتی کودکان (مختاری، حیدر، مترجم). تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، ۴۰، ۶۸-۶۹.
- مزیانی، علی (۱۳۷۴). نمایه‌های انتهایی کتابهای علوم پزشکی فارسی (۱۳۶۸ تا ۱۳۷۲). مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۶ (۱)، ۶۰-۶۸.
- نوروزی، علیرضا (۱۳۸۰). نمایه‌سازی کتاب: راهنمایی برای ناشران، نمایه‌سازان، کتابداران، مؤلفان و مترجمان. تهران: چاپار.
- نوشین فرد، فاطمه؛ فوجقی، عبدالخالق (۱۳۸۹). ارزیابی انتهای کتابهای فارسی حوزه علوم اسلامی کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی (واحد رودهن) از نظر رعایت ملاکهای استاندارد ایزو ۹۹۹. دانش‌شناسی، ۸، ۹۷-۱۱۰.
- همایی، بهروز (۱۳۹۰). بررسی میزان مطابقت نمایه‌های انتهایی کتابهای مرجع فارسی و عربی حوزه علوم اسلامی منتشر شده بین سال‌های ۷۰ تا ۸۰ با استانداردهای موجود. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، تهران.
- Anderson, J. D., & Radford, G. (1988). Back-of-the-book indexing with the nested phrase indexing system (nephis). *The Indexer*, 16 (2), 79-84.
- Boschieter, P. (2006). Back-of-the-book indexing in the Netherlands today. *The Indexer*, 25 (2), 86-88.
- Dai, L. (2008). Book indexing in China. *The Indexer*, 26 (1), 3-7.
- Diepeveen, C. (2006). Continental European indexing: then and now. *The Indexer*, 25 (2), 74-78.
- Diodato, V. (1991). Cross-references in back-of-book Indexes. *The Indexer*, 17 (3), 178-184.
- Diodato, V. (1994). User Preferences for Features in Back of Book Indexes. *Journal of the American Society for Information Science*, 45 (7), 529-536.

- Diodato, V., & Gandt, G. (1991). Back of Book Indexes and the characteristics of author and nonauthor indexing: Report of an exploratory study. *Journal of the American Society for Information Science*, 42 (5), 341-350.
- Gutierrez, R. M. (2013). Scholarly publications in Latin America: Were, oh index, art thou? *The Indexer*, 31 (1), 12-17.
- Law, M. D. (1970). Introduction to book indexing. *The Indexer*, 7 (2), 46-48.
- Nwodo, C.O. & Otokunefor, H.C. (1989). Indexing of books in Nigeria: Some observations. *The Indexer*, 16 (4), 249-250.
- Mirjood, S. H., Shapouri, S. & Vahed, Z. (2013). Evaluation back-of-the-book indexes of Persian books with subject of microbiology in central library of Islamic Azad University, Lahijan branch (Iran) based on indexing international standards ISO 999. *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 4 (8), 2125-2128.
- van der Meij, H. (2002). Styling the index: Is it time for a change? *Journal of information Science*, 28 (3), 243-251.
- Weinberg, B. H. (1988). Why indexing fails the researcher. *The Indexer*, 16 (1), 3-6.
- Weinberg, B. H. (2000). Book indexes in France: Medieval specimens and modern practices. *The Indexer*, 22 (1), 2-13.
- Wellisch, H. H. (1994). Book and periodical indexing. *Journal of the American Society for Information Science*, 45 (8), 620- 627.
- Williams, P. L. & Bakevell, K. G. B. (1999). Children and indexes. *New Library World*, 100 (1150), 201-206.

استناد به این مقاله:

تهوری، زهرا؛ خانسفید، مرضیه؛ و فری زاده، زینب (۱۳۹۴). نمایه کتاب در ایران از دیدگاه ناشران و خوانندگان. *مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، (۴)، ۲۹-۴۴.